

М. ШАПОВАЛ

**МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ,
ЯК ІДЕОЛОГ НОВОЇ УКРАЇНИ**

В-ВО „ВІЛЬНА СПІЛКА“

ПРАГА — 1934

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ, ЯК ІДЕОЛОГ НОВОЇ УКРАЇНИ.

/З нагоди 35-ліття смерті і 50-ліття програми укр.соціалізму/
Лекція в Детройті 28 вересня 1930р.

В С Т У П .

20 червня ц.р. здійснилось 35 літ, як одійшов од нас навіки Михайло Драгоманов, а 6-го вересня ц.р. сповнилось 50 літ першої програми українського соціалізму, витвореної Драгомановим і Подолинським і підписаної ними 1 вересня 1880р.

Великий обсяг часу розділяє нас від згаданих історичних моментів, але чи своїми ідеалами і думками далеко стоїмо від них ми? Чи становище українського народу змінилось так, що ми могли сказати сьогодні, що і Драгоманов і його програма одійшли в історію і втратили свою актуальність для нас? Чи можемо лише згадувати і шанувати драгоманова, чи вчитись і наслідувати його? На такі питання відповідь можна одержати лише з порівняння сьогоднішнього стану України з станом перед 50-ма роками, коли жив і працював драгоманов, а також з порівняння науки драгоманова з сучасними українськими ідеологіями та з критичної оцінки цих ідеологій. Перевівши таку працю, ми б могли належно установити історично-суспільну вартість праці драгоманова з відповідною до неї пошаною.

I. ЖИТТЯ ДРАГОМАНОВА.

Родився Драгоманов 6-го вересня року 1841-го, цеб-то на другий рік після виходу "Кобзаря". Родився в родині дрібного дворянина, нащадка козацького роду, в Гадацькому повіті на Полтавщині.

Року 1859-го скінчив полтавську гімназію і на осінь вступив до київського університету, який скінчив 1863 року. Залишений при університеті, написав свої наукові роботи з римської історії /1864 і 1869р./ . Роки 1870-73 пробув за кордоном для наукового удосконалення. Вернувшись, був доцентом старинної історії, аж поки не був звільнений проти своєї волі і виїхав з доручення київ.україн.громади 1875р. за кордон на завжди. За кордоном жив у Женеві, де видавав книжки, редагував часописи, співпрацював у європейських виданнях, розвивши велику літературну діяльність. Року 1886 стався болючий розрив з українською громадою в Києві. Року 1889 перейшов до Софії на посаду професора всесвітньої історії, де й був до кінця життя, вмерши на чужині 20 червня 1895р./мавши не сповна 54 роки/.

Драгоманов став чимсь так великим в історії українського відродження, що значіння його прирівнюють до значіння Шевченка і вважають справедливо батьком модерного визвольного руху та творцем визвольної програми українського народу або коротче - ідеологом Нової України.

II. ПРАЦЯ ДРАГОМАНОВА.

Що нам залишилось матеріально від Драгоманова?

Велике літературно-наукове надбання його, що своїм ідейним змістом стало не то-що пам'ятником національного відродження, але всою є

й буде чинником дальшого відродженського процесу.

Головніше згадаємо тут:

Три праці з римської історії, в яких маємо незвичайну для 60-х р.р. XIX.в. критику історичних джерел і певний виклад соціологічних поглядів Драгоманова.

4 томи опрацьованих українських народних пісень на суспільно-політичні теми. "Историческія пѣсни малорусского народа /1874р./ видані в Києві, а інші 3 томи в Женеві. Один том "Малорусских преданій и рассказов" /1875р./ подає нам збірку незвичайно-цікавих матеріалів до характеристики релігії і філософії, соціології і географії нашого народу, упорядкованих оригінально. В передмові Драгоманов подав проєкт класифікації фольклорного матеріалу і вказав на соціологічний метод, як на єдино-науковий метод досліджування суспільних явищ.

4 томи дослідів народної словесности /вид. Наук. Т-вом ім. Шевченка/.

Передне слово до Громади /1878/.

Шевченко, українофіли і соціалізм /1878р./

Историческая Польша и великорусская демократія /1883/.

Вільна Спілка /1884/.

Чудацькі думки про укр. національну справу /1891/.

Листи на Над-дніпрянську Україну /1893/.

Окрім цього на кілька томів набереться його інших статей, брошур, заміток. З них дуже цікаві огляди укр. письменства, статті про Німеччину, про Русько-турецьку війну, про жидівську справу на Україні, полемика з рос. соціалістами і ин.

Що-до соціалізму Драгоманова, то передовсім для характеристики цього служать:

а/ Передне слово до Громади;

б/ Шевченко, українофіли і соціалізм;

в/ Український інтернаціоналізм;

г/ Нації Східної Європи та інтернац. соціалізм.

д/ Програма 1880 року.

Є ще одна спадщина Драгоманова, варту найбільшої уваги - це його листування:

2 томи листування з Франком, 7 томів листування з Павликом і ще кілька збірок листів - це незвичайно живе джерело для пізнання Драгоманова і тодішніх відносин між укр. "інтелігенцією".

Всі літературні твори Драгоманова - це таке явище в історії нашої суспільно-наукової і політичної думки, що буде ще довго чинником розвитку укр. визвольного руху і пам'ятником великої праці і терпіння апостола української науки. Вивчення праці Драгоманова є найліпшим способом до розвитку свідомости і критичної здібности всіх, що виходять на поле української праці.

III. НАУКОВИЙ СВІТОГЛЯД ДРАГОМАНОВА.

Ще в одній з молодечих праць /Римская история и Тацит/ Драгоманов заявив себе позитивистом, ставши на цей ґрунт в 60-х роках, ще коли позитивизм Конта і д.С. Мілля ледви став відомий в наукових колах. Пізнавати явища позитивно значить: брати лише те, що сприймаємо нашими органами /рецепторами/ і перевіряти їх критично - методами формальної логіки, експериментом /спробою/, перевіркою через інших людей, установленням причинових зв'язків.

Щоб установляти зв'язок причин і наслідків, треба досліджувати чинники, які спонукують людей до тієї чи іншої поведінки. В науці йшов і йде великий спір про чинники суспільного життя людей: чи цих

чинників є багато, чи всі їх можна звести до якогось одного? Учені здавна поділились на два табори: одні твердять, що чинників є багато /пляралісти/, а другі твердять, що всі вони зводяться до одного /моністи/.

Драгоманов був пляралістом, як більшість сучасних учених. Через це він не став марксистом, хоч і був у де-чім під впливом теорій Маркса, який виставив тезу і силкувався її довести, що вся поведінка людей, суспільний процес і розвиток суспільства спричиняються розвитком продукційних сил, цеб-то суспільство рухається під впливом економічного чинника.

Драгоманов сказав не раз - ні! поведінка людей обумовлюється багатьма чинниками і не раз у своїх творах доводив це, надаючи більшої ваги чинникам географічним /див. "Истор. Польша и великорусская демократія"/.

І справді.

Економічна діяльність людини має метою задоволити вроджену потребу живлення /обміну речовин/. Але чи людина має лише цю одну вроджену потребу - живлення? Ні, є ще й інші, напр.: потреба розмноження. Хіба інстинкт розмноження не рухає нами іноді з нечуваною силою? Хіба наш організм має лише один орган - шлунок? Органи розмноження є так само могутими чинниками нашої поведінки.

А інстинкт пізнання? Ми маємо мозок, що є вродженим органом пізнання і потреба пізнання є вродженою силою. Формування мови і думки відбувається стихійно, миме нашої свідомости. Хіба думки не рухають нами?

Так само маємо вроджену потребу охорони нашого життя особистого /інст.індивід.самоохорони/ і життя колективного /інст.гуртової самоохорони/. А потреба розваги хіба не є вроджена? А потреба спочинку хіба не вроджена?

Отже в залежності від вроджених потреб нашого організму відбувається та чи інша діяльність:

- розмноження - діють полові органи і на цім ґрунті виникає безліч форм людського єднання і боротьби, форм організації і діяльності. Чи можна цю діяльність звести до економічного фактору. Коли закохана пара скінчує життя самогубством через те, що їй заборонено взяти шлюб - чи це можна звести до економіки?

- живлення - спричиняє господарську діяльність во ім'я задоволення потреб шлунку;

- досвідна діяльність провадиться через інший орган - мозок. Смерть ученого з бажання відкрити істину не можна звести до економіки;

- розвага, яка задовольняється різними формами мистецтва так само не відноситься до економіки.

Взявши хоч би ці форми діяльності, чи можемо їх звести до економіки? Ні. Чи можна принаймні визнати одну з цих потреб за головнішу, напр. живлення? Ні. Коли незадовольняли-б живлення, то вмерли б з голоду; коли незадовольняли-б розмноження, то вимерло б людство через безпліддя; коли не функціонує мозок, то згинули б через ідіотизм.

Незадоволення однієї з цих потреб веде до смерті. Яка потреба головніша? Кожна з їх головна. І поведінку людей спричиняє кожна. Тому суспільний процес відбувається не лише через економіку, але і через ідеї, і через почуття. Як знаємо з науки, то ще й через вплив космічних сил - світло, тепло, звук, електрика і інші /клімат, географ. положення, сушу і воду і т.п./.

Отже можна твердити про одну силу, що керує нами? Ні, не можна. Марксисты /і комуністи і соціал-демократи/ твердять про один

е к о н о м і ч н и й чинник, але це фікція: саме цей економічний чинник, як приглянутись ближче, є складним чинником /"земля, труд і капітал"/.

Драгоманов - плюраліст є вченим, що скріплював справжню науку. Він не міг піти в марксисти і дав інший напрям українському соціалізму. В цім коріниться одна з причин боротьби між укр.соціалістами і більшевизмом.

Метод в досліджах Драгоманова с о ц і о л о г і ч н и й, щоб-то пізнання суспільного життя провадиться шляхом аналізу основних елементів соціального явища, розкриттям їх зв'язку і взаємочинності.

Пізнати суспільство можна лише на основі вивчення його власної природи - казав Драгоманов.

І він досліджував: історичну минувість суспільств; такі витвори суспільного процесу, як фольклор /народня словесність/, літературу, науку, релігію, почасти і економіку.

З суспільних процесів він найбільше займався п о л і т и ч н и м процесом і почасти процесом культурним /виховання/, отже був публіцистом і соціальним учителем.

IV. СОЦІОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ДРАГОМАНОВА.

Основною одиницею суспільства драгоманов уважає людську о с о б у, добробут і щастя котрої є для драгоманова вищим критерієм. Головна форма скучення осіб - г р о м а д а і т о в а р и с т в о .

На громаді, як основній суспільній клітині, драгоманов будує теорію свого соціалізму /"український соціалізм не партія, а громада"/ - громадівства. Вільна спілка громад, об'єднаних мовою, для його є основою формою організації соціалістичного суспільства. Союз національних вільних спілок - людство.

Порода з окремою мовою - нація, яку драгоманов рішучо одріжняє від ц е р ж а в и .

Громада і держава для драгоманова є явища якісно однакові, а одріжняються лише кількісно. Людство має організуватись по н а ц і я х, а току драгоманов бореться проти сучасного поділу людства на держави, що сполучують в собі різні нації, при чім одна з їх обов'язково пануюча, а з цього панування випливає безліч нещастя для поневоленої нації.

Як бачимо поняття особи, громади і нації, лежить в основі суспільно-структурних поглядів драгоманова.

Драгоманов досліджував державу, націю, громаду, церкву, класу, партію і ин. форми гуртування та скучення людей і з цього вивів свої погляди про г р о м а д у, як основну форму соціалістичного суспільства.

Маючи це все на увазі, глянемо на ідеологію драгоманова.

Основна формула людської мети:

"жити по своїй волі на своїй землі" /Передне слово, ст.36/.

А що це значить?

"в рівності і спільному господарстві над усім, що потрібно людям, і єсть корінь волі для людей, маючих свої держави і не маючих їх" /ст.40/

Цього досягнути можна в формі організації г р о м а д и :

"Громада мусить бути спілкою вільних людей" /ст.41/

Метою політики і є організація таких громад:

"От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, склались з таких вільних людей, котрі по-волі походились для спільної праці й помочі в вільні товариства, - це й єсть та ціль,

до котрої добиваються люди і котра зовсім неподібна до теперішніх держав, своїх чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься б е з н а ч а л ь с т в о: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й товариств" /ст.41/

Як мав-би поставитись до цього український народ? Драгоманов відповідає:

"Вона /Україна/ мусить стати товариством товариств, спілкою громад" /ст.40/.

Драгоманов указує, що подібний рух вже існує в Європі й Америці:

"В західній Європі й Америці є вже сотні тисяч людей, котрі просто прямують до цих порядків. То партія соціально-громадська, с о ц і а л і с т и - г р о м а д і в ц і /ст.43/.

З цього висновок:

"Ми бачили вище, що українські письменні люди й українське мужицтво прийшли до того, що їм не остається далі, як просто пристати до думок європейських і американських громадянців і по-своєму прикладати їх на своїй землі" /ст.46/.

Отже шлях України - соціалізм!

Драгоманов розглядає історію України і знаходить в ній виразну тенденцію простого люду до таких громадських порядків. Запорожську Січ вважає за комуністичний витвір українського трудового люду/господарсько-воєцька комуна/, але московська неволя обірвала нитку громадівської творчости трудових мас в кінці XVIII стол. Драгоманов пропонує вхопитись за кінець цієї історичної нитки й боротись во імя безначальства і соціалізму, щоб "жити по своїй волі на своїй землі".

Драгоманов установлює дві засади: 1/кожна нація /людська порода/ мусить бути сама собі господарем дома і 2/сила кожної нації полягає в її селянстві, а з цього він виводив, що визволення України мусить бути ділом селянських рук, бо "мужицтву ніхто не pomoже окрім його самого" /ст.25/.

Отже - основна рушійна сила українського народу - с е л я н с т в о.

Для інтелігенції Драгоманов установлює з незвичайною прямолінійністю правило поведінки:

"Ті люди між письменними українцями, котрі не хотять, щоб де далі все більше Україна й її мужицтво тратили свої сили-мусить з а р е к т и с ь не йти з України, мусить упертись на тому, що кожний чоловік вийшовши з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по українському - єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не вернеться в неї ні звідки" /ст.60/.

Хотіли-б ми, щоб всі теперішні українські "націоналісти-патріоти" піднялись до такої висоти національного служення українському народу, які вказав Драгоманов цими словами, - цим заповітом, якому він служив до кінця днів своїх.

Визвольну українську задачу ніхто за нас не виконає:

"Сам народ український мусить впорядкувати свою долю, як йому потрібно, скинувши з себе всяке п а н с т в о і д е р ж а в с т в о" /ст.22/.

Чи з цього випливає політика національної виключности? Ні. Сам Драгоманов указує:

"Ми тільки мусимо давати одсіч усякому хто дума порядкувати на нашій землі не тільки на шкоду нашому мужицтву, але й не знаючи його, не питаючи його або й зневажаючи його. Хто ж і чужий працює в спільці з нашими людьми, поважаючи їх, хто

пристає до наших громад, а особливо до громад мужицьких, той для нас такий же наш чоловік, як мов би то він був наш і зроду!" /ст.85/.

Центральна ідея, як бачимо, була у Драгоманова та, що визволення України може статись лише в л а с н и м и с и л а м и, але коли-б національні меншости з нами співпрацювали, то ми їх пануємо, як сами себе.

Ось цей додаток про "чужих, як своїх зроду" і становить вихідну точку у відносинах до інших національностей.

Навколо цього питання про націоналізм та інтернаціоналізм Драгоманов ходив не-раз, заглядаючи в найдальші глибини його. Його досліди про жидівську справу на Україні, про відносини російського, польського і інших елементів до україн.соціалізму і багато іншого свідчать про це.

V. НАЦІОНАЛІЗМ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ.

Полемізуючи проти П.Л/аврова/, ідеолога руського революційного соціалізму, головного редактора рос.часопису "Вперед", Драгоманов дуже яскраво висловився в статті "Український інтернаціоналізм", вміщеній р.1880 у німецькому виданні "Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik" /Цюріх/:

"Ми закликаємо кожного показати нам в публікаціях українських соціалістичних груп бодай один одинокий рядок, котрий не відповідав би точно духові і букві міжнародної соціалістичної науки і котрий заслуговував би на назву н а ц і о н а л і з м у, а не інтернаціонального соціалізму. Адже ж не можна назвати націоналізмом бажання працювати самостійно та на основі докладного знання місцевих відносин, бажання навчити народ універсальних ідей в його власній, а не в чужій мові. В такому разі були-б національними всі групи самого Інтернаціоналу, - не згадуючи вже про інші соціальні групи у Франції, Німеччині, Італії і т.д. Ціла різниця між українськими соціалістами і, напр. французькими полягає в тому, що через те, що французька держава існує вже давно і без перерви та що ніхто не боронить французам вчитись і писати своєю національною мовою, ніхто також не дивується, що французькі соціалісти пишуть для свого народу по-французьки, а не по італійськи".

Підкреслюючи ідею українського соціалістичного інтернаціоналізму, Драгоманов підкреслює і культурну п о с т у п о в і с т ь його:

"В українській соціалістичній літературі рівночасно проголошується в і й н а в с і м р е л і г і й н и м, н а ц і о н а л ь н и м, п о л і т и ч н и м і с о ц і а л ь н и м і д е я м, котрі не годяться з універсальним суспільним і науковим поступом - байдуже, чи поділяє наш народ ці ідеї і чи не створило-б українським соціалістам цілковито чи часткове їх визнання повну часову непопулярність серед народу".

"Українські соціалісти, принаймні дотепер, не вчинили нічого такого, що моглоб вказати на їх відхилення від ідей новітнього інтернаціонального соціалізму. Серед них не знайдеться не тільки жадних ознак такого націоналізму, котрий хоче панувати над другими або котрий претендує на моральні і матеріальні сили інших націй, але й такого, котрий журиться виключно членами своєї національності".

"Вони /українські соціалісти/-продовжує далі Драгоманов - говорять не тільки про цілковиту автономію всіх неукраїнських груп і громад в цій країні /в соборній Україні. М.Ш./, але також і про необхідність солідарности і взаємної допомоги в ді-

яльності представників цих груп і громад, а також і сусідів України: Великорусів, Білорусів, Поляків, Чехів, Словаків, Болгарів, Румунів, Німців і Жидів".

Конструктивну форму цієї солідарності і взаємної допомоги соціалістів різних націй Драгоманов уявляє так:

"Українські публікації, виходячи перш за все з інтересів своєї країни, керовані бажаннями, щоб пропаганда соціалізму велася в ній одночасно і планомірно на всіх мовах залюднюючих її націй і груп, підкреслювали багато разів необхідність сконститування одної інтернаціональної федерації соціалістів полудневої Росії і пограничних з нею країв, розуміється, реально-го, а не лише формального союзу. Як щоб такий союз здійснився здолани вгору, щоб то виходив від дійсних робітничих груп, то він міг-би завдяки своїм безпосереднім зносинам зі сходом і заходом набрати форми певного роду с х і д н о - е в р о - п е й с ь к о ї і н т е р н а ц і о н а л ь н о ї а с о - ц і я ц і ї, котра в сій час, як що західно-європейська асоціація /І Інтернаціонал. М.Ш./ в той чи ниший спосіб знову відродиться, могла б привести до цього союзу західно-європейських соціалістів дійсні, а не фіктивні робітничі групи великої країни, досі лишалася майже не порушеною животворним словом універсальних ідей соціалізму".

"Такі є ідеї українських соціалістів", закінчує Драгоманов і вказує, що руські соціалісти ще не доросли до їх. "Ми думаємо - каже Драгоманов далі, - що помимо того, що від часів Герцена і Бакуніна слова ф е д е р а ц і я і навіть а н а р х і з м є свитими словами для руських соціалістів, б л и з - ч о ю п р а к т и ч н о ю ф о р м о ю і х д і я л ь н о - с т и б у д е я к о б і н і з м, а не той федералізм, про котрий ми говорили вгорі".

Дійсно, Драгоманов передбачив, що "русський соціалізм" практично вилетється в я к о б и н с т в о - тероризм, доказом чого є сучасний більшевизм.

На кінці статті Драгоманов указує, що коли між соціалістами сусідніх народів наросте федеративний період, - "тоді напевне ніхто не буде більш енергичним співчленом федерації всіх соціалістичних груп Росії і пограничних з нею країн, як українські соціалісти".

Розуміється, це було б при тій умові, коли-б Драгоманов дожив до такого періоду і був би ідеологічним провідником українських соціалістів!

Наш час показав, що створення Соціалістичної Ліги Нового Сходу навіть з програмою у с а м о с т і й н е н н я України зустрінуте було неприхильно не лише українськими марксистами, але і тими, що вважають себе за чистих... послідовників Драгоманова!

Щоб доповнити характеристику національних поглядів Драгоманова, подамо виписку з його "Листів на Наддніпрянську Україну", писаних вже перед смертю, як підсумок всього, що Драгоманов думав про відношення між національним та інтернаціональним:

"Ми признаємо н а ц і о н а л ь н о с т и, як очевидний факт, як результат певних природних і історичних обставин життя народнього /хоч іноді не обсліджених науково і завжди перемінних/; ми признаємо, що цей факт завше треба мати на оці, при громадській праці, а надто ми признаємо важність найвиднішої національної ознаки, н а р о д н ь о ї м о в и, як способу морального звязку між людьми. Ми признаємо не тільки право живих груп людей, в тім числі й національних, на автономію, а й безмірні користи, які виносять люде від такої автономії. Тіль-

чи ми не можемо шукати собі провідних і контрольних думок для громадської праці культурної, політичної і соціальної в почуттях і інтересах національних, бо інакше ми б заплутались в усяких суб'єктивностях, в лісі історичних традицій і т.д. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок в наукових виводах і інтересах інтернаціональних, в селюдських. Через те, кажучи коротко, ми відкидаємо не національності, а націоналізм, а надто такий, котрий сам себе виразно протиставляє людині або космополітизму. Ми не признаємо примусових думок і почуттів, котрі видаються за національні, ніяких обов'язкових історично-національних святощів, а надто ненавистів до других національностей. Д. Вартовий ганбить українських радикалів, що вони забувають свої власні слова, висказані-б то "в одному з останніх моїх творів" і признає галицькими радикалами, тоб то, що "розвиток /мас народу/ можливий тільки на національному ґрунті". На самім ділі я висказував подібну думку з а в ш е, починаючи від своїх перших печатних студій по римській історії /1863/, в котрій я вперше здібався зо справою космополітизму й націоналізму в ту пору, як по слову римського ж поета "заполонена Греція заполонила суворого побідителя" своєю культурою. Починаючи з тих студій, я всякий раз, коли була потреба казав одно: космополітизм в ідеях і цілях, націоналізм в ґрунті і формах культурної праці! Я полемізував 30 років проти російських псевдо-космополітів, котрі не признавали української національності, і проти українських націоналістів, котрі, виступаючи проти космополітизму, рвали єдину провідну нитку безпохибного людського поступу і саму підставу новішого відродження національностей і відкривали дорогу до себе для всякого шовінізму, виключности і реакції". /"Листи на Над.Укр.", ст.68-69/.

Чи можна вимагати більшої ясности виразу, щоб зрозуміти напрям Драгоманова: вперед до поступу, в боротьбу за такі цілі українські, які властиві всьому людству? Як бачимо, космополітизм Драгоманова не без націоналістичний, а те, що ми називаємо інтернаціоналізмом. Але яка-ж консеквентність в служенню україн. народові!

Наведені витяги з праць Драгоманова віють такою сучасною свіжістю, що навіть багатьом сучасним "драгоманівцям" треба наново повчитись у свого учителя, щоб стати соціалістами.

Я більше думаю спинитись при кінці свого викладу над висновками з інтернаціоналізму Драгоманова, а тепер перейду впрост до викладу його соціалістичної програми, на основі котрої він мислив визволення українського поневоленого люду, а також взагалі визволення трудячого люду всього світу.

Цю програму, як відомо, було прийнято Драгомановим, Павликом і Подолинським 1 вересня 1880р. і опубліковано в I числі періодичної "Громади", яку видавано на кошти Подолинського.

Найкращим викладом цієї програми може бути лише перечитання її в дослівному тексті. Я подам основні її пункти. Її мусить знати не лише кожний "драгоманівець", а й просто кожна освічена українська людина, щоб правильно зрозуміти, як самого Драгоманова, так і смисл подій на Україні за останні десятиліття.

VI. СОЦІАЛЬНА ПРОГРАМА ДРАГОМАНОВА.

На основі "Переднього слова до Громади" і інших писань Драгоманова С.Подолинський так зформував програму першого соціалістичного українського гуртка, який прийняв її в такій редакції /подаю лише пункти/:

"Ці наші бажання і думки ось які:

I. В справах політичних ми бажаємо:

1. Рівного права для всякої особи, як чоловіків і парубків, так жінок і дівчат усякої породи /раси/.
2. Неодмінної волі слова, печаті й науки, зборів і товариств.
3. Безперешкодної самовправи /автономії/ для кожної громади в її справах.
4. Повної самостоячести для вільної спілки /федерації/ громад на всій Україні."

До цього відділу в програмі є пояснення: що вважати треба за Україну /всю етнографічну територію від Тиси до Кубані, від р.Нарева до Чорного моря/; про суспільну будову України /чужинці є пануючими класами на Україні, а українці - поневолені класи селян і робітників/; з цього виходить, що національне визволення українців є соціальною справою; далі про права чужих трудових мас, нарешті пояснено:

"Самостоячість/автономія/ політична громади єсть, по нашій думці, воля кожної громади признатись до того народу й приступити до тієї спілки, до котрої вона самасхоче, а також воля конче по своєму впорядкувати всі справи серед себе й усі свої стосунки до других громад".

Драгоманівці вважали, що "працюючі чужинці будуть для українців узлами, котрі прив'язуватимуть їх до всіх сусідніх пород /націй/, з котрими українці повинні приступити до великої всепородньої вільної спілки /інтернаціональної федерації/".

Отже ми в програмі маємо постулат самостійности і соборности України, як необхідну передумову до рівноправности між націями, котрі повинні входити в вільну міжнародну спілку. Для сучасних драгоманівців ці постулати обов'язкові, коли вони хочуть бути соціалістами-драгоманівцями. Соціалістичний метод розв'язання національної справи гарантує свободу і добробут особи, громади і нації, а буржуазний метод "розв'язання" національної справи є заогнюванням національних антагонізмів, шляхом до війни. Зразком національної держави, збудованої по буржуазно-шовіністичному методу, є сучасна Польща, Румунія і Чехословаччина. Хотіли-б українці робітники й селяни створити державу на зразок Польщі і ин.? Це є центральне питання укр. визвольної національної політики.

Підемо далі в розгляді програми:

II. В справах господарських /економічних/ ми бажаємо:

5. Щоб усі сили природи й струменти, що потрібні для здобутку людям користних річей, себ-то: земля, вода з усім, що в них є, машини й фабрики й т.п. були просто в руках товариств і громад хліборобських і робітницьких і щоб люди не мусіли продавати свою працю в найми панам та багатирям, а робили просто на себе.

Ми думаємо, що спільна або гуртова власність і спільна, гуртова праця догонче користніща для людей, ніж особна, але ж разом ми думаємо, що те, яким способом перемінити особну власність /собину, бать-

ківщину/ на гуртову, а далі, як упорядкувати спільну працю і як ділити вжиток од неї це мусить залежати від доброї волі кожного товариства й кожної громади. Певно, що розвага й проба /практика/ над потребами господарськими навчать особні громади не тільки спільности праці /кооперації/ й розумному поділу вжитку од неї посеред самих громад, але й проміж громадами цілих країн і на цілому світі".

Ця коротко, але ясно викладена соціалістична програма господарства є тим, що складає основу соціалізму. Головна риса її: соціалістичне господарство основане на власній праці, без наймитства. Робітники є разом і господарями підприємств, кооперованих кожне в середині себе і кооперованих поміж собою. Ато цього закону соціалізму, установленому і Фур'є, і Прудоном, і Марксом, і Енгельсом, і Драгомановим не розуміє, той не розуміє, що таке соціалізм, або удає, що не розуміє, як напр. московські більшовики.

Вдумаймося: соціалізм вимагає гуртової, спільної власности тих, що самі і працюють в підприємствах чи на землі, а в ССРСР не так: і земля і фабрики, залізниці і т.п. належуться не громадам працюючих, а державі. З цього важний наслідок: працівники змушені продавати свою працю державним підприємствам. Через те робітництво в ССРСР є наймитським, як і в цілому капіталістичному світі. І господарський устрій ССРСР самі більшовики називають державним капіталізмом. Капіталізм - чи він приватний, чи державний - є капіталізм, цеб-то система визиску найманої праці. Не робітницькі і хліборобські товариства й громади порядкують працею в підприємствах і на землі, а держава, цеб-то організація урядовців, звязаних між собою владою зверху вниз, тоді як соціалізм є організацією, будованою знизу вгору.

Програма драгомановців є максималістична, найлізша, це програма повного, як бачите, соціального перевороту, але вона є протилежна тому, що зробили більшовики. Устрій більшовицький є не соціалістичний, бо оснований на визиску найманої праці. Це і є причиною, чому українські соціалісти борються проти більшовизму.

Але це ще не вся причина боротьби. Через те, що державний капіталізм є системою будованою зверху вниз, через призначення урядовців, а не вибори, урядовців, що розпоряджають військом, поліцією, шпіонажем та ще й економічно тримають в залежності трудову масу, то через це на Україні селяни й робітники не попали до влади; влада призначена з московської гори з тих, хто за Москву, за правительство - український народ опинився в неволі, не може собою розпоряджати. Україна стала колонією Москви.

Боротьба, значить, не мимуча.

"III. В справах освітніх /культурних/ ми бажаємо:

6. Зросту випробованої /позитивної/ науки про речі природні й громадські, а також уміlostів, з тією наукою звязаних.

Ми думаємо:

що така наука й уміlostі /словесні, театр, малярство, різьба, музика/ замінять зовсім теперішні віри, через котрі люде стільки ворогували й ворогують проміж себе. Поки ж це настане через вільну науку й проповідь, то ми думаємо, що кожній людині і товариству треба залишити волю держатись такої віри, якої вони хотять, з тим тільки, щоб прихильні до кожної віри /християни, жида, магометанці і т.д./ й до кожного брацтва /штунди, шалопути й інші/ содержували свої церкви й попів на свій кошт, щоб навіть на це не було й громадських податків ані громадської праці, а кожний давав би на це від себе, коли сам забажає".

Ця культурна програма дуже коротка, в ній говориться лише про три справи - науку, мистецтво й релігію. Нема про шкільництво і виховання, навіть не згадано, якою мовою розвивати науку на Україні, але з інших творів Драгоманова ми про це докладно знаємо.

Програма далі має головну тактичну засаду українського соціалізму:

"Вступаючи в письменство, ми тим вже показуємо, що не відкидаємось від мирної праці та громадського поступу наперед /прогресу/. Тимчасом ми не маємо марних надій. Нігде й ніколи докорінні зміни громадського життя не робились тільки мирним поступом. На Україні, ще може менше, ніж де инде, можна сподіватись, щоб начальства й панства по-волі зрелись свого панування й через те простому народові на Україні не обійти сь без оружного бою, й повстання /революції/. Тільки це повстання передасть у руки хліборобських і робітницьких громад і товариств сили природи й струменти, потрібні для здобутку. Щоб же старі панські стани й начальства не змогли потім захопити в свої руки знов що з громадського добра й не поновили свого панування, -

треба, при першій случай, скасувати державне військо й позаводити громадське гозацтво /міліцію/, в котрому б кожний громадянин мав оружжя і знав з ним обертатись".

Отже: програма українського соціалізму вказує, що шлях до визволення - соціалъна революція.

Закріплення соціалістичного ладу на Україні уявляється Драгоманову так:

"Цілком такі /соціалістичні-М.Ш./ порядки аж тоді можуть бути і в одній і в другій країні, коли вони будуть на всьому світі, бо лише тоді зовсім перестане потреба в воєнках і купцях, в котрих скривь і заводиться панство й багатирство, а за тим і державство. Для таких порядків треба аби не було попівства й віри, з котрої виходить попівство, бо попівство теж панство й начальство, а віра заводить незгоду між людьми" /"Громада", I /.

Таким чином для Драгоманова ясно, що успіх соціалістичної революції в одній країні обумовлений успіхом в цілому світі, отже Драгоманов висуває постулат світової соціалъної революції. З того ясно, що міжнародня політика Драгоманова ґрунтується на інтернаціоналізмі /він називає це і космополітизмом і інтернаціоналізмом/. Звідци і постулат інтернаціональної федерації, до якої Драгоманов уявляє шлях через східно-європейську і потім славянську федерацію, в якій Україна була самостійною вільною спілкою громад.

Свою ідеологію Драгоманов називає то українським народництвом, то українським соціалізмом, то федеральним соціалізмом, то інтернаціональним соціалізмом. В цих термінах треба розбиратись, щоб правильно інтерпретувати науку Драгоманова.

Центральні ідеї Драгоманова: воля і добробут особи, рівноправство, соціалізм, федералізм.

Що таке федерація за Драгомановим? Це рівноправна і вільна спілка осіб - громада; спілка однопонаціональних громад - "держава"; вільна спілка національних "держав" - інтернаціонал. Таким чином федерація - це відносини братерства на основі свободи.

Суспільство, ґрунтоване на засаді вільного спілкування, спільної власности і спільної праці - соціалізм. Федерація є методом об'єднання людей знизу вгору.

Весь федералізм Драгоманова - соціологічний, котрий забезпечує

самостійність України в гурзі примирених націй.

Такий федералізм не має нічого спільного з тим, про який говорить буржуазія, більшовики і агітатори за російську чи польську федерацію. До своєї праці "Нації Східної Європи та інтернаціональний соціалізм" Драгоманов узяв мотто з Прудона:

Qui dit liberté, dit: fédération, ou ne dit rien.

Qui dit socialisme, dit: fédération, ou ne dit de nouveau rien.

/Proudhon: Du principe fédératif/.

Так! Хто каже свобода, той каже: федерація або не каже нічого. Хто каже соціалізм, каже федерація, або не каже нічого нового.

VII. РЕВОЛЮЦІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ.

Перетворення сучасного суспільного устрою в соціалістичний, на думку Драгоманова, є справа затьняна. Хоч переміщення власності на землю й знаряддя продукції з приватних рук на суспільство /на громади й товариство/ може статись лише шляхом збройного повстання /революції/, однак п е р е б у д о в а суспільних відносин може статись лише шляхом пильної культурно-господарської праці, як перед революцією, так і після неї.

Це Драгоманов основує на загальних даних науки про розвиток в природі і суспільстві. Цей розвиток - еволюція. Принцип еволюції лежить в основі світогляду Драгоманова. В своїй автобіографії Драгоманов каже:

"Будучи соціалістом по своїх ідеалах, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе тільки в певній поступовості і при високім розвитку нас, через що й досягне більше при помочі духової пропаганди, ніж кривавих повстань".

В "Передньому слові до Громади" знаходимо пояснення цих слів:

"Ми думаємо, що давати дуже велику вагу повстанням, а до того й вірити в те, що велика корінна зміна усіх громадських і господарських порядків, котру звуть "соціальною революцією" може стати цілом одного великого повстання, навіть і в одній великій країні, - це показує звичку думати більше про державні справи, ніж про громадські й господарські. Звичка та вкорінилася в людях письменних за ті часи, коли люде, поставлені в державних урядах, думали, що вони можуть державною силою згори повернути життя й самі думки і звичай тисяч і мільонів людей, як їм завгодно. Такі державні думки йшли тоді поруч із старою наукою про природу, наукою, котра довго навчала, що бог творить в світі чудеса, а потім коли й дібралася до того, що побачила порядок в зміні всього на світі, то все-таки думала про скорі зміни, про перевороти на світі земному - les révolutions du globe terrestre . В XIX ст. було багато повстань, - ані одно з їх не здолало змінити до коріння порядків не то громадських і господарських, а навіть державних. Недавніми часами й науки про природу, геологія і біологія показали, як помалу йдуть всі зміни на світі і замінили слово révolution на évolution /роспускання, зріст/. Нова наука природна мусить перевчити письменних людей і в їхніх думках про зміни порядків громадських, відучити від звичок держати свої думки найбільше на державних справах та державних змінах, на скорих переворотах та повстаннях, і привчити пам'ятати, що всі порядки в людських громадах ростуть, а не робляться відразу і що державні чи противдержавні заходи й повстання - тільки частина тих приводів, якими посуваються зміни в людському житті, а далеко не все.

до того ж і наука про громадське життя де далі все більше виявляє, що державні порядки колись, тоді, як найголовніше діло була війна, були корінем і господарських змін, напр. забирання землі воєнками, а тепер державні порядки найбільше - тільки покривля порядків в господарських і наслідок думок людських, і що значить їх заложити або повалити не можна відразу. Сама думка про "безначальство" відкидає всяку думку про переміни згори вниз, а не знизу вгору: від особи до товариства й далі, і примушує перемінити слова *révolution sociale* на *évolution sociale* і зменшити віру в самі повстання. Повстання можуть починати будити громадський розум, можуть ринчати старі порядки, котрі вже підкопані з усіх боків іншими способами... але зробити нові порядки та ще й громадські і господарські саме повстання не може.

Навіть повалені старі порядки, особливо громадські й господарські, вертаються безпреміно "на другий день повстання", коли їх нічим замінити таким, щоб господарські потреби людські так чи сяк задовольнялися, а з тими потребами люди не ждуть довго... Сила зросту нових порядків значить не стільки в повстаннях проти старих порядків, а особливо не в скасуванні державних порядків, скільки в зрості малих і великих товариств між людьми, в зміні звичаїв і думок людських по всіх громадах якої країни, коли не всіх країн, хоч би на перший раз самих європейських, в цілім ряді праць зовсім не політичних, а громадських і господарських, ріднинних і наукових" /"Передне слово", ст. 69-71/. В іншому місці Драгоманов знову вертається до в'яснення поняття "соціальної революції".

"Саме поняття соціальної революції не має змісту, коли розуміти слово революція в звичайному значінні горажанської війни... Революція, як оружье повстання певної меншості /більшості нема чого повставати/, є поняття круга відносин політичних, державних і там має повний зміст, бо певної меншості буває досить для повалення данного зверхнього державного ладу й установлення іншого, хоч не все буває досить для укріплення його. Але що може зробити яка-небудь меншість в такій справі, як заведення спільного користування дібр, що вимагає добровільної згоди й високого морального розвитку великої більшості населення?! Тут і не дуже велика більшість не вистачає..."

"Для того, щоб люди могли міцно заступити старий порядок новим, особливо таким складником, як націоналізація чи навіть інтернаціоналізація власности, треба, щоб вони мали в умах готувий план такої організації, який виробляється чи ліпше сказати в простає рядом досвідів у постійній, ріжносторонній боротьбі з відживаючим порядком і в таких самих спробах заведення нових порядків. Цей ріст і творить суспільну еволюцію, в якій воєнні акції, як вибухи класової ненависти, бунти і революції, очевидно, не минучі, але творять тільки часті її і при тім зовсім не найосновнішу".

Ми подали ці довгі виписки з писань Драгоманова тому, щоб слухачі і читачі поважно спинилися коло цього важного питання. Хто як його розуміє, той таку й тактику пропонує. Намітити шлях до якоїсь су-

пільної мети можна лише при умові ясного розуміння питання про соціальної революцію і еволюцію.

Перш над усе, за Драгомановим, у громадському процесі, як і в природньому, є свої закони і ригорозність для змін, ігнорувати ці закономірності не може той, хто хоче йти певно і твердо до мети. Для змін треба мати план, виготовлений на засадах чистої /досвідної/ науки. Революції є неминучі, як частина суспільної еволюції, але революціями не витворюється новий лад, лише або розбуджується думка або завершується зміна, підготовлювана свідомою працею. Лише зміни порядків громадських і господарських, родинних і понять наукових ведуть до переміни суспільного устрою в праці більшості населення. "Звичка й користь більше мають сили над людьми, ніж слово й розум", каже Драгоманов у "Передньому слові". Отже захоплення влади зброєю не досягає того, що нам треба і зміни суспільного ладу.

Можна сказати, що Драгоманов полемізує з московськими більшовиками і українськими ворохобниками, які балакають лише про владу, владу, владу. Більшовики силкуються ще й перевиховати людей і перебудувати суспільну структуру, що ж до українських політичних скороспілок, то їх ви бачите кругом: вони говорять-говорять-говорять, але нічого не будують ні в області господарства, ні культури, ні навіть політичної організації. Вони висміюють навіть культурно-господарсько-політичне будівництво інших, особливо радуються, коли воно не вдається. Я б міг дати багато прикладів такого відношення до праці теперішніх драгоманівців /с-рів/: оскільки вони поклали в основу своєї праці науку /соціологію/ і оскільки організують школи, видавництва, кооперативи, то ця праця зустріває не раз насмішливе відношення з боку політичних горобців, що лежковажно цвірінькають про "акцію", але не організують її і не розуміють акції, що ведеться іншими.

Що минуло 10 літ після захоплення України чужинцями і що стан української справи не змінився на ліпше, то цього якраз не розуміють ті, що все даремно чекають повстання "через два місяці". Цей політичний ілюзійонізм є властивий якраз тим, котрі не займаються науковим вивченням суспільного життя. Політична демагогія - це їх засіб в осередку темної маси. Тимчасом, політичному реалізму можна навчитись лише у Драгоманова!

VIII. ЗАСАДИ ТАКТИКИ ДРАГОМАНОВА.

З усього раніш сказаного можна вже дещо вивести і про систему тактичних засобів і про конструкції Драгоманова.

Перша засада тактики Драгоманова: р о б и т и щ о - д н я т е, що можна з д а н н и м и с и л а м и з р о б и т и. З цього виникла праця Драгоманова над виробленням програми-мінімум, яку можна було здійснити в тодішніх історичних обставинах. Це відома "Вільна Спілка", що вийшла 1884р. з підзаголовком: "опыт украинской политико-социальной программы". Змістом її є: організація то-

вариств "Вільних Спілок" для боротьби за перебудову Росії на федеративних засадах, за здобуття громадських свобод. В книжці Драгоманов розкрив блискучо зміст демократії, яку вже можна завести в межах капіталістичного ладу.

В "Передньому слові до Громади" Драгоманов каже:

"Люде, що посвятились на те, щоб послужити українським громадам, м у с я т ь, добиваючись до тієї конечної ціли /"безначальства"-Н.Ш./, к о р и с т у в а т и с ь у с я к и м и й м а л и м и з м і н а м и т е п е р і ш н і х п о р я д к і в, котрі хоч в чому небудь, хоч на час поліпшують долю тих громад, а найбільше такими, котрі влекшують людям і громадам спосіб збиратись до куп, вкупі роздумувати про своє життя й пробувати поставити його иначе".

Улюблений тепер, сважім, у большевиків спосіб висловлюватись "або все, або нічого" і "чим гірше, тим ліпше" Драгоманов засуджує, бо ні біологія, ні соціологія не підтверджує, щоб такий стан приймався між людьми і навіть між тваринами.

"Ніяка жива тварина не витерпить, щоб не вхопити хоч ту частину, яку можна вхопити, з того, що її треба, а з другого боку - усяку так можна заморити, що вона вже й ногою не двигне сама, а з третього - підживившись трохи, усяка забажа більшого, а далі й усього, що треба".

Звідци й виник у Драгоманова погляд на потребу честного к о м п р о м і с у, як методу суспільної боротьби в неревольційний час:

"В компромісі чоловік не змінє й не таїть я к о в о с т и своїх думок, а тільки стремлячися в певну хвилину до того, щоб його думки стали законом для громади, ставить в цю хвилину таку іх с к і л ь к і с т ь, яка на той час може бути засвоєна громадою, і приїме для того поміч і других людей, котрі в цій точці згоджуються з ним, хоч не згоджуються в інших, причому ніхто не таїть від другої сторони своїх оснівних думок" /"Народ", 1891р., ч.3/.

Нерозуміння багатьма людьми суті і значіння компромісу, як технічного способу просуватись вперед, приводить людей до о п о р т у н і з м у, цеб-то постійного шкутильгання на одних в и п а д к а х, яким людина без наміслу підпорядковується і веде свою тактику під диктат цих випадків, не стараючись боротись проти їх, протиставити свої "випадки".

Опортунізм завжди є продуктом не обдуманого компромісу, а с т р а х у і н е р о з у м і н н я с у с п і л ь н о ї с и т у а ц і ї. Опортунізм ніколи не думає про к і н ц е в у м е т у, а це якраз і робить опортунізм огидним, особливо в соціалістичній політиці. Драгоманов дає вказівку про тактику компромісів, які ведуть до мети: "Звісно, ні один з тих, хто поставив собі ту конечну ціль, про яку ми свазали вище, тоб-то цілковите безначальство й цілковите громадянство, - не може вдовольнитись малими змінами в теперішніх порядках, а добившись їх, буде добиватись все більшого. В самих менших змінах, в змінах державних, він буде байдужний до того, як там впорядкується вище державне начальство, а більш налягатиме на те, щоб вбільшити власне в о л ю к о ж н о ї о с о б и в с л о в і й п р а ц і, в о л ю к о ж н о ї л ю д с ь к о ї п о р о д и, с п і л к и, г р о м а д и, к р а ї н и, - щоб, скільки мога, вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управи /адміністрації/, чи самої виборної ради /парляменту/, перед силою о с о б и, г р о м а д и, і щоб дати їм більше способу для того, щоб заложити живі початки порядків безначальних: безпанських і бездержавних": Ледви чи можна вказати в українській соціологічній лєтера-

турі більш яскраву формулу реалістичної політики компромісу, як ця форма Драгоманова!

З вищенаведених засад Драгоманов виводить і тактику українських соціалістів.

"Ми думаємо, що наша Україна, котра не має ні свого попівства, ні панства, ні купецтва, ні держави, а має доволі розумне від природи мужицтво - залюбки прийме науку про безначальні й товариські порядки, що через те на тій Україні варто працювати громадівцям, а найбільше тим, котрі зросли на Україні".

Драгоманов каже далі, що про способи праці цих соціалістів можна б викласти на основі всесвітнього досвіду і висновків теоретичної науки, "але ми ліпше будемо виводити ті думки з перегляду того стану, в якому стоїть тепер наша Україна".

Це так характерно для Драгоманова - соціолога, що виводить тактику на Україні з вивчення українських обставин:

"Ми думаємо, що усяка громадська праця на Україні мусить мати українську одежу - українство. Звісно, те "українство" не може бути в цілях праці. Цілі праці людської однакової на всьому світі, як однакова з думана наука /теоретична, -М.Ш./ . Але прикладна наука не однакова скрізь. Так і з громадською працею: в кожній країні, в кожній людській породі, далі навіть в кожній громаді й коло кожної особи - мусять бути осібні підходи й приводи до однакової цілі; кожна країна й куна людська може показати більш ясно, ніж другі, потребу й спосіб тієї чи іншої з тих праць, того чи іншого способу праці, потрібної для всіх людей".

Цим поглядом Драгоманов одріжняється від багатьох навіть сучасних укр. політиків, які і не думали вивчувати і досліджувати населення України, щоб з цього вивчення виводити правила політичної поведінки і програму реальної праці. Драгоманов перший в своїх творах зазначив основні методи соціальної структури України: контраст села і міста, соціальну неповноту української нації /відсутність нац. попівства, панства, купецтва, бюрократії і взагалі буржуазних груп/, а з того зробив висновки для збудування визвольної програми.

Ще одне незвичайне правило: український соціалізм і не партія, а громада. Зрозуміло, що коли державні зміни мають мале значіння, то Драгоманов логічно відкинув партію, як організаційну форму соціаліст. праці. Натомість розвинув теорію громади, як основної одиниці соціалістичного суспільства. Друга половина "Переднього слова" присвячена розглядові завдань укр. соціаліста в громаді. Не йти з України, працювати в громаді, стати корисною для неї людиною - таке завдання всіх, що розуміють, що без практичного пристосування своїх сил на праці в народній масі нема активного соціалізму!

Далі: праця і боротьба соціаліста мусить бути основана на моральному ґрунті, бо "чисте діло вимагає чистих засобів".

Нарешті: наукова правда - вище всього, бо "неправда - не просвіта".

Організаційне правило для українських соціалістів: працювати в межах нації без огляду на державні кордони. Соціалістична організація не по державах, а по націях. Звідци вимога: щоб українські соціалісти творили одну організацію скрізь, де є українські маси.

В згоді з цим візд радикальної партії постановив у 1906р., щоб закликати українських соціалістів творити одну соціалістичну партію

на Наддніпрянщині, в Галичині і навіть в заокеанських колоніях! Як знаємо з фактичного стану річей, навіть тепер цей постулат Драгоманова не здійснений ще й досі.

Яке мало-би бути відношення українських соціалістів до тих держав, де живе український народ?

"Далеко можливіше для українців добиватися в тих державах, під котрими вони тепер, усякої громадської волі за поміччю других пород, котрі те-ж піддані тим державам!"/Громада I, ст45/.

Це правило особливо значне для нашого часу. Його використовує укр. буржуазна інтелігенція, котра контактує з іншими націями тих держав, де живуть українці.

ІХ. КРИТИКА І ОЦІНКА ІДЕОЛОГІЇ ДРАГОМАНОВА.

Розглядаючи творчість і діяльність Шевченка, Драгоманов висловився, що Шевченко не був і не міг бути соціалістом з огляду на те, що Україна аграрна, не має розвинутої системи найманої праці, промисловости і міст.

Дивовижно звучить це твердження: та-ж ми у Шевченка знаходимо погляд на спільну земельну власність в "Холодному Яру":

По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде...
Бо в день радості над вами розпадеться кара,
І повіє новий огонь
З холодного яра!

Окрім того зустрічаємо у Шевченка таку формулу:

Чи є що краще, лучче в світі,
Як у купі жити,
Добро певне з братом певним
Спожити, не ділити.

Хіба це не є формула соціалізму?

У Шевченка знаходимо і прямий вираз спочуття "комунізму", як за його часу називався соціалістичний рух в Європі за революції 1848р. В Росії за часів Шевченка дуже мало було відомостей про соціалізм. Шевченко не був теоретиком, а лише поетом, однак його напрям цілком виразний - на суспільну революцію, на визволення робочого люду. Пригадайте його передсмертні молитви, в яких він жадає перемоги робочого люду над панством.

Можемо згодитись, що у Шевченка нема теоретичної розробки соціалізму.

лізму, але всі його тенденції є класові, направлені на перебудову суспільства на засадах трудової демократії. Це становище відповідає інтересам соціалізму. Соціалістом людина може стати і в аграрному суспільстві, з нерозвиненими містами і слабим промислом. Доказом цьому є... сам Драгоманов. Драгоманов був на похоронах Шевченка, як представник молодшого покоління. Чи Україна 60-70 р.р. дуже одріжнялась від України 40-50-х р.р. XIX ст.? Ні. Вона була і тоді та навіть і тепер а г р а р н о ю. Зі становища Драгоманова не лише Шевченко, але й сам Драгоманов і ми начеб-то не могли стати соціалістами, а тимчасом Драгоманов став основоположником укр. соціалізму в аграрній країні. І сьогодні ми згадуємо 50-літню річницю першої програми українського соціалізму.

В чім же річ? А в тім, що Драгоманов був під де-яким впливом марксизму і помилово думав, що соціалізм може виникати лише в країнах промислових. Що Драгоманов був під впливом марксизму показує і його друге твердження ніби-то держава є покрівля над справами господарськими. Ця "покрівля", ніщо інше, як твердження Маркса про політику і державу, як надбудову /überbau/ над економікою.

Однак Драгоманов не був марксистом, про що він сам виразно заявив у листі до Ю.Бачинського:

"Ви знаєте - пише він, - що я не згоджуюсь з філософією історії і політики виключно економічною, бо вважаю її за свого роду метафізику, а життя людське за занадто складне, щоб його пояснити лише одним елементом. Але я нічого не маю проти і однобічної доктрини, коли вона веде до досліду нових фактів. На лихо марксистів, або ліпше - енгельсисти рідко коли досліджують що, а просто а priori чертають історичні і політичні фігури, часто зовсім фантастичні" /Переписка Др-ва з Ю.Бачинським, ст. 7-8/.

Однак він користав з "однобічної доктрини", яка напр. устами Енгельса сказала, що "коли-б не було античного рабства, то не було-б сучасного наукового соціалізму". Висловлена тут ідея логічного зв'язку між такими явищами, як античне рабство і сучасний науковий соціалізм справді вказує на "метафізику" марксистів, які чертають іноді фантастичні фігури. Тимчасом і Драгоманова торкнулась ця метафізика, коли він виводив думку, що в країні аграрній з не розвиненими містами не може свідомо людина стати соціалістом.

Далі ми мусимо вказати, що і славний вираз "український соціалізм не партія, а громада" треба відповідно очистити від де-яких непорозумінь. Драгоманов, кладучи в основу конструктивного соціалізму громаду впадав в де-яку однобічність. Він мислив громаду, як трудову спілку, тимчасом такою громада мусить стати в соціалістичному суспільстві, сучасна сільська і особливо мійська громада є складним сполученням різних суспільних класів. Де є клас, там буде і його активна сила - партія. І клас і партія в сучасному суспільстві є рушійними силами соціалізму. Отже: як можна сказати, що "український соціалізм не партія"? Комуністи, напр. кажуть, що творцем соціалізму є партія. Вони навіть зійшли з чисто класової політики, поставивши партію над робітничою класою. Коли ми дослідимо соціалістичні теорії і рух, то побачимо цікаве явище: основною силою соц. руху і його формою приймають теоретики різні суспільні скупини: марксистів - клас, лєніністів - партію, синдикалістів - проф. спілку, гільдейців - гільдію, релігійні люди - церкву, кооператорів - кооперативу, теоретики державного соціалізму - державу, Драгоманов - громаду.

Описуючи форми організації і функції якогось суспільного скупчення, теоретики перегинають палку в другий бік і по-за своїм улюб-

леним об'єктом недобачають де-чого дуже важного, а власне: суспільство є сполученням всіх вищеназваних скупчень, кожне з їх відповідає якійсь людській потребі і кожне з їх грає певну, іноді дуже важну, соціальну роль, але не виключну; кожне з їх не є абсолютним, а функціонально-залежним від інших суспільних скупчень, тому будувати наукову теорію соціалізму, цеб-то теорію перебудови цілого суспільства, можна лише на досліді всієї сукупності суспільних явищ. Перебудову суспільства можна мислити, як одночасову зміну всіх суспільних явищ в структурі і функціях скупин, агрегатів і суспільство. Інакшими словами: науковий соціалізм може бути лише, як інтегральний соціалізм, виведений з вивчення усієї суспільної діяльності. І даремно говорити: соціалізм - це партія, соціалізм - це класа, соціалізм - це держава, синдикат, гільдія, кооператив. Даремно також говорити, що "соціалізм не партія, а громада". Бо як порівняти село і місто, то повстане зразу питання: яка громада? Чи сільська чи міська? Драгоманов усі надії свої зв'язував з сільською громадою. Тимчасом, ось за большевизму на першому місці стоять партія, клас, держава, місто, а сільська громада є предметом поневолення і визиску.

До сільської громади Драгоманов прийшов через досліді структури населення України. Він правильно вказав, що українська нація - це мужицтво/селянство/, але це було навіть за його часів не зовсім точно, бо й тоді було ще українське ремісництво /це добре вияснив приятель і однодумець Драгоманова Др.Сергій Подолинський в своїй книзі "Ремесла і хвабрики на Україні"/, а тепер ми вже знаємо, що українська нація - це селянство, робітництво, ремісництво і інтелігенція з пупянками і інших класів - дрібної буржуазії і де що поміщництва. Тепер, як і тоді є місто на Україні. Що робити з містом? Відповіді на це питання у Драгоманова не знаходимо виразної. Все суспільство обернути "в громади вільних людей" - це добре, але коли чужинці творять багато міських громад та й таких, що мають право входити в союзи з своїми одноплеменними сусідними народами по своїй волі, то... українське село не справиться з ними. Це добре показала і велика революція 1917 року.
